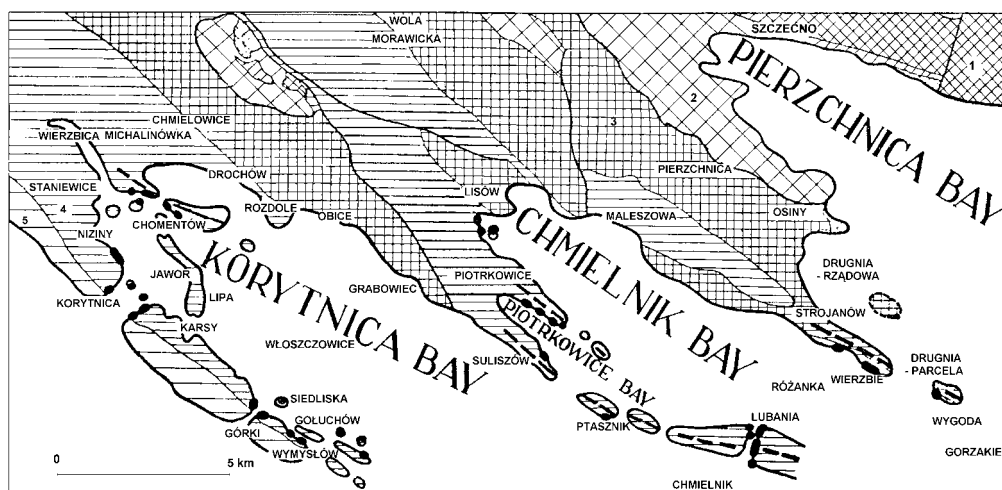

mgr Paweł Król
Kierownik Działu Przyrody
Muzeum Narodowe w Kielcach

Fauna mioceńska okolic Korytnicy w zbiorach przyrodniczych Muzeum Narodowego w Kielcach

Miejscowość Korytnica (gm. Sobków) – położona ok. 20 km na południe od Kielc nad lewym brzegiem Nidy – jest jednym z nielicznych miejsc w Polsce, gdzie spotykamy wielką różnorodność i obfitość szczątków zwierząt morskich pochodzących z miocenu (żyjących ok. 15 mln lat temu). W przeważającej liczbie są to organizmy bezkręgowce wśród których dominują mięczaki.

Z historii geologicznej naszego regionu dowiadujemy się o wielu zalewach morskich na tych ziemiach – dowodem na to są występujące na tym terenie prawie wyłącznie skały osadowe. W miocenie Góry Świętokrzyskie stanowiły obszar wyniesiony, dzielący wielkie zbiorniki śródlądowe na Niżu (w których osadziły się piaski kwarcowe i tworzyły się pokłady węgla brunatnego) od morza w zapadlisku przedkarpackim¹. Transgresja mioceńska największe natężenie osiągnęła w badenie. W morzu osadziły się wtedy piaski, margle i iły z bardzo bogatą fauną bezkręgowców. Na południowych stokach Gór Świętokrzyskich w miocenie znajdowała się strefa zatok – Zatoka Korytnicka z szeregiem wysepek oraz sąsiadujące od wschodu: Zatoka Chmielnicka i Pierzchnicka (ryc. 1)².

Ryc. 1. Strefa zatok i linia brzegowa morza w środkowym miocenie (badenian) na południowym skłonie Gór Świętokrzyskich; 1- kambr, 2-dewon, 3-trias, 4-jura, 5-kreda. (wg Bałuk & Radwański, 1977).

Specyficzne ukształtowanie basenu korytnickiego w strefie litoralnej i panujące wówczas warunki klimatyczne miały wpływ na rozwój różnorodnych organizmów bezkręgowych. W okolicach Korytnicy kompleks iłów znajduje się tuż pod warstwą gleby i dlatego na jej powierzchni występuje bardzo dużo muszli lub ich fragmentów wyniesionych dzięki uprawie roli. Szczególnie dobrze widoczne są wiosną i jesienią.

Utwory mioceńskie Korytnicy znane były od dawna – pierwsze wiadomości pochodzą już z końca XVIII w. Za odkrywcę stanowiska uważany jest Jan Jaśkiewicz, który wymienił je w swej dysertacji na temat geologii i skamieniałości terenów południowej Polski, wygłoszonej w obecności króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, na publicznej sesji Szkoły Głównej Koronnej w Krakowie 25 czerwca 1787 roku³.

Co się tyczy szczególnie petryfikacji, ta bardzo jest różna, znajdują się czasem zupełnie jeszcze nie odmienione ciała te wykopane, tak dalece że jeszcze naturalny swój glanc i kolor zachowują, czasem się trafiają jak gdyby zwapnione, straciwszy swój glanc zupełnie, ziemi tylko postać mające i takie w kruchej ziemi w polach zaoranych, za pługiem się odkrywają, mamy tego przykład w Województwie Sandomierskim w Korytnicy, gdzie w niezmiernej mnogości się znajdują.

Wygłoszona przez Jaśkiewicza rozprawa zawierała wyniki badań prowadzonych podczas zorganizowanej przez niego w 1782 roku ekspedycji geologicznej. Dlatego też, ten rok uznany został za datę odkrycia stanowiska w Korytnicy. Pierwsze pełniejsze wiadomości o miocenie tych okolic podał Jerzy Bogumił Pusch-Koreński (1836-1837). Od tego czasu rozpoczął się okres intensywnych badań utworów i stratygrafii trzeciorzędu Korytnicy. Autorzy już w pierwszych publikacjach wymieniali występowanie wielu gatunków: Eichwald (1853) - 46, Hoernes (1856) - 86 i Kontkiewicz (1880) - 79; temu ostatniemu zawdzięczamy notabene pierwszy dokładny opis miocenu tych okolic⁴. Do dnia dzisiejszego stwierdzono ponad tysiąc taksonów zaliczonych do następujących grup systematycznych:

- Bezkręgowce (otwornice, gąbki, koralowce, wieloszczety, mszywioly, ramienionogi, małżoraczki, wąsonogi, chitony, łódkonogi, ślimaki, małże głowonogi, liliowce, strzykwy, rozgwiazdy, jeżowce,).
- Kręgowce (Ryby)

Jak już wspomniano wcześniej, najliczniejsze są mięczaki, a w szczególności ślimaki, których opisano do dziś 404 gatunki i małże - ok. 200 gatunków. Te dwie

gromady są również najliczniej prezentowane w omawianym zbiorze Muzeum Narodowego w Kielcach.

Pierwsze okazy ofiarował do Muzeum Świętokrzyskiego w 1924 r. geolog Jan Czarnocki, który był związany z tą placówką od samego początku jej istnienia. Muszle zbierane były okazjonalnie podczas obserwacji terenowych i stanowią ponad 10% całej kolekcji. Możemy tylko żałować, że do zbiorów muzealnych w Kielcach nie trafił materiał zebrany przez geologa w latach 30. W okresie tym Czarnocki prowadził eksploatację fauny iłów korytnickich, jak również badał występowanie pokładów węgla brunatnego w tym rejonie⁵ (ryc. 2).

Ryc. 2. Płuczka fauny tortońskiej w okolicach Chomentowa, 1930, fot. Jan Czarnocki, MNKi/Ph/94.

Opracowanie zebranych okazów fauny przeprowadził asystent Jana Czarnockiego Kazimierz Kowalewski – geolog zajmujący się stratygrafią trzeciorzędu. Imponujący fragment zbioru, jaki został zgromadzony w tym okresie, przedstawia ryc. 3. Duży udział w jego powstaniu miał ks. Stanisław Skurczyński – proboszcz parafii w Korytnicy (od 1920 r.) – wrażliwy przyrodnik, którego życiową pasją była przede wszystkim archeologia. Wg relacji Katarzyny Pawłowskiej, córki Jana Czarnockiego, ojciec korzystał z pomocy księdza: przekazywał niewielkie kwoty pieniężne, za które proboszcz kupował od ludzi z okolicy

zebrane przez nich okazy. Często gościem duchownego był wymieniony wcześniej geolog Zbigniew Kowalewski, który wspomina⁶:

Nadmienić muszę, że przy zbieraniu materiału korzystałem z cennej pomocy księdza Stanisława Skurczyńskiego, proboszcza w Korytnicy, któremu zawdzięczam posiadanie wielu pięknych i rzadkich gatunków i któremu na tym miejscu pozwalam sobie złożyć gorące pozdrowienie. Organizowane przez ks. St. Sk. z młodzieży wiejskiej wyprawy dostarczyły obfitego plonu, wśród którego, prócz nieprzebranej ilości gatunków pospolitych, znajdowały się zawsze okazy rzadsze, uzupełniające stale moją kolekcję fauny korytnickiej, stanowiącej, jak dotychczas, najbogatszy na ziemiach polskich zespół.

Ryc. 3. Kazimierz Kowalewski podczas pracy w bazie terenowej w Kielcach przy ul. Żeromskiego 29 (dom Jana Czarnockiego), 1930, fot. Jan Czarnocki. MNKi - D/1039

Z relacji proboszcza dowiadujemy się ponadto, że z jego zbiorów korzystał również i Wilhelm Friedberg, który „wynosił całe plecaki”⁷.

To właśnie ks. Stanisław Skurczyński przyczynił się do znacznego powiększenia zbiorów przyrodniczych w Muzeum Narodowym w Kielcach. W 1962 r ofiarował ponad 1800 okazów fauny mioceńskiej okolic Korytnicy. Jest to jednak część tego, co zebrał, będąc proboszczem w tej miejscowości, ale należy pamiętać, że choć jest to niewiele w stosunku do całości znaleziska, stanowi ona dzisiaj bardzo cenny zbiór z wieloma unikatowymi okazami.

Ostatnie wpisy do inwentarza zbiorów przyrodniczych fauny ilów korytnickich pochodzą z lat 1993/94. Kolekcję o 55 okazów powiększyła Eugenia Fijałkowska.

Ogólna charakterystyka zbioru, systematyka

Najliczniejszym składnikiem fauny korytnickiej z zbiorach muzeum kieleckiego są ślimaki. Stanowią ponad 70% całego zespołu i zaklasyfikowano je do 72 gatunków (ryc. 4). Są to głównie przedstawiciele ślimaków przodoskrzelnych *Prosobranchia*. Małże, chociaż mniej liczne, są również dominującą gromadą pod względem liczby osobników (22,4 %). Zróżnicowanie taksonomiczne jest mniejsze w stosunku do poprzedniej grupy, – tylko 25 gatunków. Łódkonogi prezentowane są przez *Dentalium (Antalis) fossile* Schroeter, 1783 i *Dentalium (Antalis) badense* Partch in Hörnes. Stwierdzono trzy gatunki koralowców: *Dendrophyllia taurinensis* Milne-Edwards et Haime, 1848, *Flabellum roissyanum* Milne-Edwards et Haime, 1848, *Tarbellastraea reussiana* (Milne-Edwards et Haime, 1850). Kręgowce reprezentowane są przez jeden, ale rzadki i dobrze zachowany okaz, – ząb rekina – *Procarcharodon megalodon* (Agassiz, 1843) (ryc.5).

Na wielu muszlach spotykamy ślady życia lub pasożytnictwa. Ogólnie można stwierdzić działalność krabów, wieloszczetów i drapieżnych ślimaków. Analiza uszkodzeń muszli powstałych w wyniku działalności życiowej innych organizmów to temat na oddzielne opracowanie.

Zbiór oznaczony został przez prof. dra hab. Wacława Bałuka z Uniwersytetu Warszawskiego i dra Gwidona Jakubowskiego z Muzeum Ziemi PAN w Warszawie za co składam im serdeczne podziękowania.

Tabela 1. Liczba osobników poszczególnych grup taksonomicznych.

Takson*	Liczba gatunków	Liczba okazów			
		J. Czarnocki	S. Skurczyński	E. Fijałkowska	Ogółem
Ślimaki	72	194	1341	16	1551
Małże	25	57	391	39	487
Łódkonogi	2	-	102	-	102
Koralowce	3	2	27	-	29
Ryby	1	-	1	-	1
					2170

Oznaczenia i zapis gatunkowy: ślimaków (Bałuk 1970, 1995, 1997)⁸, łódkonogów (Bałuk 1972)⁹, małży (Jakubowski, Studencka, Urbaniak. 1996)¹⁰ (Friedberg, 1934-1936)¹¹, koralowców (Stolarski, 1996)¹², ryb (Schultz, 1977)¹³.

* Takson - jednostka systematyczna (taksonomiczna) np. gatunek, rodzaj, rodzina, rząd, gromada, klasa, typ. Taksonomia - zespół zasad klasyfikacji gatunków zwierzęcych i roślinnych oraz tworzenia jednostek systematycznych.

Przypisy:

¹ Z. Kotański *Przewodnik geologiczny po Górach Świętokrzyskich*. cz. 1 Warszawa 1959, s.59

² W. Bałuk, A. Radwański *Organic communities and facies development of the Korytnica basin (Middle Miocene; Holy Cross Mountains, Central Poland)*. „Acta Geologica Polonica” Warszawa 1977, Vol. 27, No. 2, s.88, fig 1

³ W. Bałuk, A. Radwański *Additional data on the organic communities and facies development of the Korytnica basin (Middle Miocene; Holy Cross Mountains, Central Poland)*. „Acta Geologica Polonica” Warszawa 1979, Vol. 29, No. 3, s.288-230

⁴ K. Kowalewski *Stratygrafia miocenu Korytnicy w porównaniu z trzeciorzędem pozostałych obszarów Gór Świętokrzyskich*. „Biuletyn Instytutu Geologicznego”, Warszawa 1930, tom VI, z. 1, s.2-3

⁵ J. Czarnocki *Helwet i węgiel brunatny w okolicach Korytnicy i Chomentowa*, Prace Geologiczne, Warszawa 1956, t. V z. 2 s.75

⁶ K. Kowalewski *Stratygrafia miocenu Korytnicy...*, s.13

⁷ S. Skurczyński *Archeolog na probostwie* „Pamiętnik Kielecki” 1947, Kielce 1947, s. 12

- ⁸ W. Bałuk *Lower Tortonian gastropods from Korytnica, Poland; Part I.* „Paleontologia Polonica”, Warszawa-Kraków 1975, No. 32, s.1-181; *Middle Miocene (Badenian) gastropods from Korytnica, Poland; Part II.* „Acta Geologica Polonica”, Warszawa 1995, vol. 45, No. 3-4, s.153-255; *Middle Miocene (Badenian) gastropods from Korytnica, Poland; Part III.* „Acta Geologica Polonica”, Warszawa 1997, vol. 47, No. 1-2, s.1-75
- ⁹ W. Bałuk *Lower Tortonian scaphopods from the Korytnica clays, southern slopes of the Holy Cross Mts.* „Acta Geologica Polonica”, Warszawa 1972, vol. 22, No. 3, s.545-571
- ¹⁰ G. Jakubowski, B. Studencka, J. Urbaniak *Budowa Geologiczna Polski*, tom III część 3a, Warszawa 1996, s.663-702
- ¹¹ W. Friedberg *Mięczaki mioceńskie ziem polskich*, Kraków 1934-36, cz.2 z.1,2
- ¹² J. Stolarski *Budowa Geologiczna Polski*, tom III część 3a, Warszawa 1996, s.627-638
- ¹³ O. Schultz *Elasmobranch and teleost fish remains from the Korytnica Clays (Middle Miocene; Holy Cross Mountains, Poland)*. „Acta Geologica Polonica”, Warszawa 1977, vol. 27, No.2, s.205

Opisy pozostałych fotografii.

Ryc. 4. Przykładowe gatunki ślimaków (brak zdjęcia)

Ryc. 5. Ząb rekina *Procarcharodon megalodon* (Agassiz, 1843) (brak zdjęcia)

* Mając na uwadze, iż „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” jest wydawnictwem przede wszystkim humanistycznym, zachodzi potrzeba wyjaśnienia zasad nazewnictwa taksonomicznego organizmów. W prawidłowo napisanej nazwie zakodowane są liczne informacje, istotne dla ścisłego wyznaczenia nazwy gatunku. Informacje te są zagwarantowane międzynarodowymi przepisami. Nazwa gatunkowa w pełnym brzmieniu systematycznym musi zawierać także nazwisko autora, który jej po raz pierwszy użył, i rok, w którym ją ogłosił, np. *Leiostraca jaskiewiczzi* Bałuk, 1995. W przypadku gdy gatunek opisany i zaliczony do danego rodzaju zostaje przez późniejszych autorów przeniesiony do innego rodzaju, wówczas nową nazwę piszemy w nowym brzmieniu, z tym że nazwisko autora pierwotnej nazwy musi być podane w nawiasie np. *Radix auricularia* (Linnaeus, 1758) pierwotnie opisany był przez Linneusza pod nazwą *Lymnaea auricularia* Linnaeus, 1758.